

הרב צבי שורץ

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם

ראשי פרקים

- א. נח נוטע כרם
- ב. כרם, בית, אשה
- ג. מטע מתחילת ברייתו של עולם
- ד. שירה ושמחה על היין
- ה. עץ הדעת טוב ורע
- ו. נח אחר המבול
- ז. ונטעו כרמים ושתו את יינם

א. נח נוטע כרם

"ויחל נח איש האדמה ויטע כרם" (בראשית ט, כ). פסוק זה מציין לכאורה פעולה סתמית של נטיעת כרם. 'ויחל' לשון תחילה — זוהי הפעולה הראשונה באדמה, שנח עושה לאחר המבול. אך במדרש בראשית רבה (וילנא) לו, ג מסבירים שהמילה 'ויחל' איננה במשמעות של פעולה ראשונה, אלא היא מורה על פעולה שלילית: "ויחל — נתחלל ונעשה חולין וכי לא היה לו ליטע דבר אחר של תקנה! לא ייחור אחד (של זית) ולא גרופית אחת (של תאנה)". המילה ויחל מתפרשת מלשון חילול.

רש"י בפירושו לתורה משלב בין שתי המשמעויות של המילה. תחילה וחילול: "ויחל — עשה עצמו חולין שהיה לו לעסוק תחילה בנטיעה אחרת". רש"י מביא את דברי המדרש, והוסיף את המילה תחילה. השפתי-חכמים שם מסביר שרש"י הבין את המשמעות הכפולה של הפס' מכך שהיה צריך לפתוח ישירות במילים 'ויטע כרם' ולא במילה 'ויחל'. כך פירש שם גם הספורנו: "ויחל — התחיל בפועל בלתי נאות ולכן נמשכו מזה מעשים אשר לא ייעשו, כי אמנם מעט הקלקול בהתחלה יסבב הרבה ממנו בסוף".

בהקשר שלילי זה גם נתבאר על ידי המדרש בבראשית רבה (וילנא) לו, ג הכינוי "איש האדמה", שירד מדרגתו "ואחר שנקרא איש צדיק נקרא איש אדמה".

ב. כרם, בית, אשה

הפירושים הללו המתארים את דרגתו הירודה של נח שהפך להיות איש אדמה ונתחלל-נתחלן, הם בשל הפסוק הבא אחר כך העוסק בשכרותו של נח "וישת מן היין וישכר ויתגל בתוך אהלה" (בראשית ט, כא), אלא שאפשר היה לפרש את כל הפסוק במשמעות חיובית.

פסוקים רבים במקרא משבחים נטיעת כרם. כך בנבואות הנחמה של הנביאים: "ונטעו כרמים ואכלו פרים" (ישעיהו סה, כא), וביחזקאל "ובנו בתים ונטעו כרמים" (יחזקאל כח, כו), "ונטעו כרמים ושתו את יינם" (עמוס ט, יד) ובירמיה "עוד תטעי כרמים" (ירמיהו לא, ד), ואשת החיל משתבחת: "מפרי כפיה נטעה כרם" (משלי לא, טז).

כך כתב הרמב"ם בהלכות דעות ה, יא:

דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה, שנאמר: "מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו" (דברים כ, ו), "מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו" (שם ה), "מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה" (שם ז). אבל הטפשין מתחילין לישא אשה, ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית, ואחר כך בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה. וכן הוא אומר בקללות "אשה תארשו בית תבנהו כרם תטע" (דברים כח, ל), כלומר יהיו מעשיך הפוכין כדי שלא תצליח את דרכיך, ובברכה הוא אומר: "ויהי דוד לכל דרכיך משכיל וה' עמו" (שמואל א יח, יד).

מהרמב"ם נלמד שסדר העולם הוא: מציאת פרנסה, בנין בית ולבסוף נישואין. הדוגמה שהרמב"ם מביא למציאת פרנסה היא נטיעת הכרם. אם כך, מדוע התגנה נח שנטע כרם, הרי פעולה זו היא הביטוי החיובי ביותר לפרנסה וזו הדרך לבניין העולם?

על הרמב"ם עצמו קשה מהפסוקים אותם הוא ציין מהחוזרים מעורכי המלחמה. שם הסדר: "ודברו השטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחננו. ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחללנו. ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה" (דברים כ, ה-ז). הרמב"ם ציטט פסוקים אלה, אך בסדר שונה.

הכסף משנה שם מתרץ שהרמב"ם למד זאת מן הקללות. שם נאמר: "אשה תארש ואיש אחר ישכבנה, בית תבנה ולא תשב, כרם תטע ולא תחללנו"

הרב צבי שורץ

(דברים כח, ל), וסדר זה הוא קללה, ומקרא זה הוא עיקר. לפיכך סדר הברכה הוא הפוך כרם, בית ואישה.

כך גם עולה מהגמ' בסוטה מד ע"א, ומשם למד זאת הרמב"ם

תנו רבנן: "אשר בנה, ...אשר נטע, ...אשר ארש" (דברים כ, ה-ז), לימדה תורה דרך ארץ, שיבנה אדם בית ויטע כרם ואח"כ ישא אשה. ואף שלמה אמר בחכמתו: "הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך" (משלי כד, כז). הכן בחוץ מלאכתך — זה בית, ועתדה בשדה לך — זה כרם, אחר ובנית ביתך — זו אשה.

לפי דברי הכסף משנה העיקר הוא להנשא בסוף התהליך לאחר נטיעת הכרם ובנין הבית. אך אין זה כל כך משנה מה קודם למה, נטיעת כרם או בנין בית. נח נשא כבר אשה ובנה בית (ואהל) עוד לפני המבול, ואילו נטיעת הכרם היתה אחר כל זה, אבל הרי עם היציאה מן התיבה אחר המבול **התחיל** עולם חדש והכתוב רואה בפעולה זו התחלה, ולכן ראוי ללכת כדרך בעלי הדעה ולנטוע כרם **תחילה** כדרך שעושים בתחילת בניין העולם, כי הוא מורה בכך דרך לאחרים כיצד יש לבנות עולם, ומדוע ביקרו אותו חז"ל בשל מעשה זה?

ג. מטע מתחילת ברייתו של עולם

ככלל, נטיעה **בתחילת ישובו של עולם** היא דבר ראוי ונכון. כך נאמר במדרש בויקרא רבה כה, ג על הפס': "כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא יט, כג):

ר"י ברבי סימון פתח: "אחרי ה' אלוקיכם תלכו" (דברים יג, ה). וכי אפשר לבשר ודם להלוך אחר הקב"ה... ואתה אומר "ובו תדבקון" (שם)? אלא מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה הה"ד "ויטע ה' אלוקים גן בעדן" (בראשית ב, ח) אף אתם כשנכנסים לארץ לא תתעסקו אלא **במטע תחילה** הה"ד "כי תבואו אל הארץ ונטעתם (ויקרא יט, כג)".

החשיבות היא בעצם הנטיעה, בה יש משום ישוב הארץ, עד כדי שהיא אחד הביטויים הנעלים של הליכה בדרכיו של הקב"ה. גם התרגום הירושלמי (המיוחס ליונתן בן עוזיאל) מתרגם את הפס': ויחל נח איש האדמה" (בראשית ט, כ) "ואשכח גופנא דמושכי נהרא מן גינוניתה דעדן ונצביה לכרמא". זאת כדי להדגיש, שפעולה זו היא ממש אותה פעולה שנעשתה על ידי הקב"ה בתחילת בריאתו של עולם. מהמקורות הללו עולה שהיה ראוי לשבח את נח

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם

על התחלה זו, מאחר ויש בה הליכה בדרכי הבורא וממידת דרך ארץ לישובו של עולם.

ד. שירה ושמחה על היין

גפן היין היא אחת מן המטעים המשובחים, מלבד היותה אחד משבעת המינים שנשתבחה בהם א"י. מיד אחר תבואת הארץ היא ראש לפירות המשובחים: "ארץ חטה ושעורה, וגפן ותאנה ורימון ארץ זית שמן ודבש" (דברים ח, ח). ברכת הגפן שונה מברכת הענבים כי "אישתני למעליותא אישתני לברכה" (ברכות לה ע"ב). היין משמש גם לנסכים במקדש, ואין אומרים שירה אלא על היין (ברכות לה ע"א), שנאמר: "החדלתי את תירושי המשמח אלוקים ואנשים" (שופטים ט, יג). בתוס' שם ד"ה שאין, פירש: אין אומרים שירה על שום אכילת מזבח כגון זריקת הדם וניסוך המים. כמו כן, כוס היין משמשת למצוות רבות: 4 כוסות בליל הסדר, מצוות קידוש בשבת ויו"ט, בברכת הנישואין, בברית המילה, כוס של ברכה בברכת המזון. ביו"ט אין שמחה אלא בבשר ויין (תוספתא פסחים י, ד), כדברי הפסוק "ויין ישמח לבב אנוש" (תהילים קד, טו). בפורים, היין הוא מרכז הסעודה "חייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע" (מגילה ז ע"ב), ובו מתקיימת מצוות היום: "ימי משתה ושמחה" (אסתר ט, כב).

ה. עץ הדעת טוב ורע

אחד הזיהויים של עץ הדעת, שממנו אכל אדם הראשון הוא הגפן, ומקור הלימוד הוא מנח. בגמ' בברכות מ ע"א:

דתניא: אילן שאכל ממנו אדם הראשון, רבי מאיר אומר: גפן היה, שאין לך דבר שמביא יללה על האדם אלא יין, שנאמר: 'וישת מן היין וישכר' (בראשית ט, כא).

על עץ זה נצטווה: "מכל עץ הגן אכל תאכל. ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו" (בראשית ב, טז-יז). זיהוי זה נסמך כנראה גם על התואר "טוב ורע". זאת מאחר שכשם שישנם פסוקים המדברים בשבחו של היין, כך גם יש פסוקים המדברים בגנותו של היין. היין הוא משקה משכר, ולכן הזהירה התורה את הנזיר להתרחק "מכל אשר יעשה מגפן היין" (במדבר ו, ד). ההקשרים הרבים שבהם נזכר היין במקרא הוא בהקשר לשכרות, זנות, זלילה וסביאה. "זנות יין ותירוש יקח לב" (הושע ד, יא), "אל תהי בסבאי יין" (משלי כג, כ), ושתית היין גרמה לכישלון לוט בבנותיו (בראשית יט, לג-לה) "והרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין" (סוטה ב ע"א).

הרב צבי שורץ

הכרם, הגפן והיין, הם אכן מן המטעים המשובחים ביותר, אולם הם יכולים להיות המסוכנים ביותר, ולכך התכוונו חז"ל בזיהוי עץ הדעת "טוב ורע". הוא יכול להיות טוב והוא יכול להיות רע. הטוב והרע הם אף במה שקשור לכמות היין אותו שותים. הגמ' בברכות לה ע"ב משה בין יין ללחם, ומסיקה: "יין — פורתא סעיד ומשמח (ואילו לחם סועד אבל לא משמח) ואילו טובא — גריר". שתיית יין מועטה משמחת ומלבבת, ואילו ריבוי היין משכר ומערבב את הדעת.

כך אפשר להסביר, את כל המקורות העוסקים בשכרות, שגוררת לזנות. כי מדובר בשתייה מרובה וביין חזק. וכך מדייק הפסוק "אל תהי בסבאי יין ובזוללי בשר" (משלי כג, כ) הדגש הוא על סביאה ולא על שתייה מועטה, וכל עניינו של בן סורר ומורה התחיל מכך שהוא "זולל וסובא" (דברים כא, כ) ובמשנה סנהדרין ח, ב כתוב: "משיאכל תרטימר בשר וישתה חצי לוג יין" שהוא ביטוי לאכילה ושתייה מרובה.

הבחנה זו בין שתייה מועטה לשתייה מרובה, עולה במפורש ממדרש אבכיר (מובא בתורה שלמה בראשית ט אות קכד):

ויטע כרם — בא לקראתו השטן רצונך שניטענה יחדיו אני ואתה? אמר לו הן. מיד הביא תחילה רחלה אחת ושחטה על הגפן, ואח"כ הביא אריה אחד ושחטו על אותו הגפן, ואח"כ חזיר אחד ושחטו על אותו הגפן. מפני מה עשה כן השטן? כשאדם שותה כוס אחד הוא כרחלה — עניו ושפל רוח, וכשהוא שותה שתי כוסות — מיד נעשה גיבור כארי ומתחיל לדבר גדולות ואומר מי כמוני, וכשהוא שותה ג' או ד' — מיד הוא נעשה כחזיר שמתלכלך בטיט ורפש אף הוא מתלכלך ואף במי רגלים.

חטאו של נח הוא בתכלית הנטיעה. הוא רצה לנטוע כרם כדי להשתכר. המדרש בבראשית רבה לו, ד מדייק זאת מריבוי השימוש בו"ז החיבור בפסוקים אלו:

אר"י לעולם לא תהי להוט אחר היין שכל פרשת היין כתיב בה ווי"ן י"ד פעמים. הה"ד ויחל נח, ויטע כרם, וישת מן היין, ויתגל, וירא חם, ויגד לשני אחיו, ויקח שם ויפת, וישימו על שכם שניהם, וילכו אחורנית, ויכסו את ערות אביהם ופניהם אחורנית וערות אביהם וגו' ויקץ נח וידע את אשר עשה לו, ויאמר ארור כנען עבד עבדים וגו'.

ויחל, ויטע, וישת, וישכר, ויתגל שזה מראה על מהירות ותכיפות שבין הנטיעה לשתייה. על השתייה עצמה מוסיף המדרש שם: "וישת מן היין, וישת, שתה שלא

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם

במדה ונתבזה". בפירוש מתנות כהונה שם הסביר שהדבר מדויק מהמילים: "מדכתיב 'מן היין' משמע מן היין כולו ולא חש ליקח ממנו במידה משוערת".

ו. נח אחר המבול

אולם יתכן להסביר הסבר נוסף להיבט השלילי שבנטיעת כרם. בגמ' בסנהדרין ע"א נאמר:

"ויחל נח איש האדמה ויטע כרם" (בראשית ט, כ). אמר רב חסדא אמר רב עוקבא, ואמרי לה מר עוקבא אמר רבי זכאי: אמר לו הקדוש ברוך הוא לנח: נח, לא היה לך ללמוד מאדם הראשון, שלא גרם לו אלא יין. כמאן דאמר אותו אילן שאכל ממנו אדם הראשון גפן היה. דתניא, רבי מאיר אומר: אותו אילן שאכל אדם הראשון ממנו גפן היה.

אפשר לראות במדרש זה ביקורת כפולה. אחר שראה את הידרדרות העולם שהחל מאכילת עץ הדעת והביא יללה על האדם ונגמר בדור המבול ש"השחית כל בשר את דרכו על הארץ" (בראשית ו, יב), היה לו לעשות תשובת המשקל ולהתרחק מדבר מסוכן, וכדברי המדרש בבראשית רבה (וילנא) לו, ג, בפנית ה' לנח: "וכי לא היה לו ליטע דבר אחר של תקנה?! לא ייחור אחד (של זית) ולא גרופית אחת (של תאנה)". נטיעת גרופיות של תאנים או יחורי זיתים, הם מיישבים את הארץ, משביעים ומישבים את הדעת ואין בהם שום צד של סכנה.

יתכן עוד שיש כאן ביקורת נוספת על נח, שאחר המבול הוא מתיאש ובורח מתיקון העולם, מעין לקיחת סמים כדי לברוח מהתמודדות. העולם נחרב ועל נח וביתו הוטל לבנותו מחדש בישוב הארץ בבניין ובנטיעות ואח"כ למלא את העולם בתורה ומצוות, בדעה רבה וביראה טהורה, ואילו הוא מתחיל בנטיעת כרם ומשתכר ומתגלה באהלו. נטיעה זו היא בריחה ויאוש מתיקון עולם. עיתוי זה של נטיעת כרם מיד אחר המבול, עומד ביסוד הביקורת, שהיה לו להתעסק במטע אחר **תחילה**, זו אינה נטיעה ראויה **להתחלה אחר המבול**. הכל כמובן תלוי בכוונת הנטיעה, נטיעה שעניינה בניין הארץ ויישובה וכל מטרתה לגדל פירות משבעת המינים לפרנסה, להלל ולשבח את ה' וללכת בדרכיו ולנטוע עצים כמו בגן עדן היא משובחת, ועליה נאמר "ויין ישמח לבב אנוש" והיא מעטרת כל שמחה בביתו של אדם ובבית המקדש. אולם, נטיעה שעניינה להיטות אחר המשקה המשכר ורצון לבריחה ולשינה במקום תיקון העולם, ועוד על ידי שתייה מרובה, היא מגונה ביותר ומחריבה עולם. אין גנאי

הרב צבי שורץ

בנטיעת כרם בתחילת בניינו של עולם כי זו הדרך הראויה לבני אדם כדברי הרמב"ם בהלכות דעות, שהיא מציינת פרנסה המכבדת בעליה ואח"כ בניין בית ונשיאת אשה. אולם נטיעת הכרם ע"י נח שהיה תחילה אחר המבול היא נטיעה של חולין, כי אותה נטע לשם שכרות ובריחה וכך מביא מהרז"ו בפירושו למדרש שם: "שנטע כרם לא לקיום העולם אלא לשתות יין הרבה".

המילה "ויחל" שבה פותח המקרא את פרשת נח אחר המבול ודורש אותה לחולין, היא בשל האכזבה הרבה דוקא מנת, מאדם שראה את כל העולם נחרב ויודע מה הן הסיבות שגרמו לכך, והוא מתחיל לייסד עולם בנטיעת גפן, שהיא התחלה מסוכנת והוא להוט אחר היין אף שראה את תוצאותיו ההרסניות. אחר המבול אנו מצפים לשינוי מהותי בהתנהגותו של נח, להסתערות פעילה ללא לאות, לבניית עולם מוסרי וערכי, לפעולה של הנהגה אחראית ולדוגמה אישית רוחנית ומעודנת מאדם שממנו תצמח כל האנושות.

ז. ונטעו כרמים ושתו את יינם

בנבואות הנחמה מוצאים אנו את נטיעת הכרמים כבשורה של גאולה הכוללת שפע, התיישבות והשתרשות. "עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל עוד תעדי תפיד ויצאת במחול משחקים. עוד תטעי כרמים בהרי שמרון נטעו נטעים וחללו" (ירמיהו לא, ג-ד). "וישבו עליה לבטח ובנו בתים ונטעו כרמים וישבו לבטח" (יחזקאל כח, כו). "ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו את יינם ועשו גנות ואכלו את פריהם. ונטעתיים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם אמר ה' אלקיך" (עמוס ט, יד-טו). "ישם מדבר לאגם מים וארץ ציה למצאי מים. ויושב שם רעבים ויכוננו עיר מושב. ויזרעו שדות ויטעו כרמים ויעשו פרי תבואה. ויברכם וירבו מאד ובהמתם לא ימעיט" (תהילים קז, לה-לח).

אפשר להסביר את הדגש בפסוקים על נטיעת כרמים דווקא, כחזרה ותיקון לנטיעת הגפן בגן עדן והכרם שנטע נח, ולתיקון חטאיהם של האדם הראשון ונח.

בנבואת הגאולה בישעיהו נאמר: "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ ועגל וכפיר ומריא יחדו ונער קטן נהג בם. ופרה ודב תרעינה יחדו ירבצו ילדיהן ואריה כבקר יאכל תבן. ושעשע יונק על חר פתן ועל מאורת צפעוני גמול ידו הזה. לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיהו יא, ו-ט). מסביר הרד"ק שם בד"ה ושעשע יונק על חור פתן: "והנה איבת הנחש הנגזרת בימי בראשית עם האדם תסתלק בימות המשיח בכל ארץ ישראל ולעם ישראל בכל מקום שילכו לא יזיקם נחש ולא חיות רעות".

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם

כך גם קללת הכרם המשכרת תסור ולעתיד לבא יחזור הכל למצבו של העולם לפני החטא והכרמים ישמשו רק לשתיה משמחת ולא לשכרות, לבניין של תקוה ולא של יאוש, לצמיחה, התחדשות רוחנית ושפע ולא לבריחה, שינה וחידלון.